

A NAGYPOLITIKÁTÓL A HÉTKÖZNAPOKIG

A magyar holokauszt 70 év távlatából

Tanulmányok

FROM HIGH POLITICS TO EVERYDAY LIFE

Studies on the Hungarian Holocaust after 70 years

Szerkesztette

MOLNÁR JUDIT

BALASSI KIADÓ

A választójog korlátozása az 1939-es zsidótörvényben és annak budapesti végrehajtása

1939 májusában lépett életbe az úgynevezett második zsidótörvény, és ugyanabban a hónapban rendezték meg az utolsó általános parlamenti képviselőválasztást a Horthy-kori Magyarországon. A két esemény egybeesése egyáltalán nem véletlen. A megelőző, még 1935-ben megválasztott országgyűlést az 1939. évi IV. törvénycikk elfogadása után oszlatták fel, azaz ez volt az utolsó törvénye. „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvénycikk, egész pontosan annak közjogi része első alkalmazására pedig éppen a választáson került sor, amelyet a törvény hatályba lépése után alig több mint három héttel, május 28–29-én rendeztek meg.

A zsidónak minősített magyar állampolgárok választójogának korlátozása már jóval korábban felmerült. 1925-ben, a készülő választási törvény nemzetgyűlési tárgyalásakor Gömbös Gyula, az ellenzéki fajvédő párt vezetője általános értelemben beszélt az „idegenek” passzív választójogának, azaz választhatóságának törvényi korlátozásáról. Véleménye szerint mi „magyarok” „a külföldről idevándorolt egyedekkel szemben nem vagyunk eléggé óvatosak”, miközben aki nem generációk óta lakik Magyarországon, annak nem lehet megfelelő érzéke a nemzet nagy kérdéseire, ezért nem lenne szabad megengedni, hogy képviselőnek válasszák. Ezért azt javasolta, hogy csak az 1848 vagy legalább 1867 előtt Magyarországon élő családok tagjainak legyen passzív választójoga. Bár e javaslata elvileg minden idegenre, nem eléggé asszimilálódottra vonatkozott volna, külön kiemelte az úgymond Galíciából jövő vagy származó „felforgató” elemek veszélyét.¹ Gömbös Gyulának e terve később, miniszterelnöksége idején is megmaradt, ahogy azt az 1933. februári átfogó államjogi tervezete is mutatja: abban már az aktív választójognak is feltétele lett volna, hogy az állampolgár családja leg-

¹ Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József, Budapest, Osiris, 2004, 295–296. Lásd még Vonyó József, Gömbös Gyula és a zsidókérdés, in *Az antiszemitizmus alakváltozatai*, szerk. Paksy Zoltán, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2005, 18–43: 28–29; Vonyó József, *Gömbös Gyula*, Budapest, Napvilág, 2014, 134–135.

alább száz éve lakjon Magyarországon.² A választójog ilyen típusú korlátozása végül Gömbös halála után, a fenti zsidótörvénnyel következett be, amely csak abban az esetben hagyta meg a zsidónak minősített személy választójogát, ha ő igazolni tudta, hogy családjá 1867 óta folyamatosan Magyarországon lakott, továbbá ő maga és szülei (ha utóbbiak 1867 után születtek, akkor a nagyszülei is) Magyarországon születtek.

A zsidótörvény közjogi részeinek másik előzményeként érdemes röviden utalni Kovács Alajosnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének (1924–1936) munkásságára, aki nyugdíjazása után az Imrédy-kormány statisztikai szakértőjeként aktív részese volt a zsidótörvények előkészítésének. Az ő neve alatt jelent meg egy tanulmány 1935-ben, amely a választási eredmények és a választói magatartás alakulását elemezte a fővárosban, ahol titkos szavazás volt az egész korszakban.³ Az 1920 és 1935 közötti eredmények alapján köztudottnak vette, hogy „Budapesten az izraeliták majdnem kizárólag baloldali érzelműek. A baloldali pártoknak zömét tehát ők szolgáltatják, továbbá a szociáldemokrata munkásság.” Kovács az 1935-ös adatok alapján az izraelita vallású lakosság népszámlálási arányát összevetette a liberális pártokra adott szavazatok arányával kerületi bontásban, és arra jutott, hogy „a zsidóság túlnyomó nagy többsége” abban az évben is a liberálisokra szavazott. Sőt, továbbmenve, a magas társadalmi státusú kerületek adatai alapján azt valószínűsítette, hogy az ellenzéki irányzat támogatói voltak a kikeresztelkedett zsidók is, akik azonban szerinte világnézeti nem változtatták meg vallásváltásukkal. A vegyes, kevert státusú városrészekből álló kerületekben viszont a „szegénysorsú zsidóság egy része a szociáldemokratákra szavazott”. Mindezek alapján a fő változást Kovács abban látta, hogy a keresztény lakosok körében 1925-től folyamatosan növekszik a jobboldal támogatottsága, mert a keresztény munkások tömegei egyre nagyobb számban és arányban fordulnak el a szociáldemokrata párttól.

Kovács Alajos statisztikai adatai nem voltak rosszak. Ha térképen ábrázoljuk Budapest korabeli választási eredményeit, akkor rögtön szembetűnik a politikai megosztottság egyértelmű térbeli mintázata.⁴ A legrészletesebb, szavazóköri térképen a liberális irányzat bázisa a pesti belső kerületekben, Lipót-, Újlipót-, Teréz- és Erzsébetvárosban koncentrálódik, és az egymást követő választásokon nagyfokú stabilitást mutat. A Horthy-korszak fővárosi választásainál a szocio-demográfiai jellemzők és a választói magatartás között egyértelmű, statisztikailag is igazolható a kapcsolat. Sőt, a vallási-kulturális, azaz keresztény–zsidó megosztottság erős társadalmi-politikai tö-

² Vonyó József, Gömbös Gyula és a zsidókérdés..., id. kiad., 39; Gergely Jenő, *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*, Budapest, Vince, 2001, 242–243; Ladányi Andor: A zsidótörvények előtörténetéhez. Antiszemitizmus, zsidókérdés, 1932–1937, *Múltunk*, 2010/2, 187–207: 193.

³ Kovács Alajos, A budapesti választások eredménye a világháború óta, *Városi Szemle*, 1935/6, 801–817.

⁴ A fővárosi választási térképeket lásd *Budapesti választ. Internetes forrásközlés és adattár*; <http://bpvalaszt.hu> (letöltve 2015. május 31.).

résvonalnak (cleavage) bizonyul.⁵ A törésvonalak nemcsak eltérő társadalmi szavazóbázist, hanem olyan intézményesült társadalmi csoportkonfliktust jelentenek, amelyek tartósan meghatározzák a politikai életet és a pártstruktúrát. Azaz a pártok egyértelműen állást foglalnak a konfliktushoz kapcsolódó kérdésekben, és ez ideológiájukban és konkrét programjaikban is tükröződik. Ahogy ebből a szempontból a pártok vezetőinek, tagjainak, sőt szavazóinak háttere is nagyrészt homogén, azaz ugyanahhoz, a megosztottság egyik vagy másik oldalán álló társadalmi csoporthoz tartoznak. Végül a pártokhoz olyan társadalmi (érdek)szervezetek kapcsolódnak, amelyekkel a meghatározó konfliktusban ugyanazt az álláspontot képviselik. (Természetesen ilyen egyértelmű, minden szempontnak megfelelő teljes elkülönülés a valóságban nem jön létre, egy konkrét törésvonal erősségét az mutatja meg, hogy mennyire közelíti meg a fenti modellszerű leírást.)⁶

A történeti szakirodalom már részletesen feltárta a keresztény–zsidó törésvonal kialakulását és a politikai szereplők általi fenntartását.⁷ A strukturált társadalmakban meglévő természetes különbségek ugyanis elsősorban a politikai és közéleti szereplők tevékenysége nyomán jelennek meg és nyernek új értelmet a közbeszédben, és az így kiemelt megosztottságok válhatnak aztán társadalmi-politikai törésvonalakká. A Horthy-korszakban, ha eltérő intenzitással is, de a jobboldali pártok, szervezetek és személyek nagyobb része végig a politika napirendjén tartotta a „zsidókérdést”, miközben sikeresen hiúsította meg azokat a kísérleteket, amelyek a keresztény–zsidó törésvonalat átlépve, más megosztottságok és ellentétek mentén próbálták strukturálni a pártrendszert és a választók tábort.⁸ Ennek keretében Kovács Alajos és más antiszemita értelmiségiek tévesen, de jelentős hatást elérve egységes csoportnak, kollektív cselekvőnek állították be „a” zsidóságot, valamint esszencializálták a keresztény–zsidó megosztottságot és az ebből következő politikai magatartásformákat, azaz azokat nemcsak a múltra, de a jövőre nézve is állandónak tételezték. Ha pedig úgymond a zsidók mindig a liberálisokra és a baloldalra szavaznak, akkor az antiszemita gondolkodási keretben ebből „logikusan” következik, hogy a zsidók választójogát érdemes, sőt szükséges valamilyen módon korlátozni.

⁵ Ignác Károly, *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*, Budapest, Napvilág, 2013, 12–14; 130–134.

⁶ Róna Dániel, A törésvonal fogalma a politikatudományban, *Politikatudományi Szemle*, 2008/4, 121–144.

⁷ A folyamat dinamikáját jól érzékelteti például Bihari Péter, *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2008.

⁸ Ilyen kísérlet volt Bethlen István miniszterelnök próbálkozása egy vallási különbségektől független, erős polgári centripárt létrehozására az alsóbb (munkás-) osztállyal szemben a húszas években, vagy a másik oldalról Rassay Károly, e német eredetű családból származó politikus törekvése, hogy liberális pártjai támogatást szerezzenek a fővárosi keresztény polgárok körében is. Ignác, *i. m.*, 145–146.

A zsidók választójogának teljes elvételét hirdették az 1930-as évek új szélsőjobb-
oldali mozgalmi, továbbá más pártok szélsőséges, antiszemita politikusi is, mint
például a kereszténypárti Csilléry András.⁹ Ez a zsidóság kollektív és teljes elkülöníté-
sének általános programjába illeszkedett, amelynek egyik, közjogi eszköze lett volna a
zsidóság úgymond nemzeti kisebbséggé nyilvánítása.¹⁰ Utóbbi már a Gömbös-féle faj-
védő párt 1924-es programjait között szerepelt, majd a Szálasi Ferenc vezette Nem-
zeti Akarat Pártja, illetve a szintén szélsőjobboldali Nemzeti Front követelése is volt.¹¹
Az 1938-as zsidótörvény (XV. tc.) még nem foglalkozott ilyen kérdésekkel, az 1938
végén benyújtott újabb javaslat első tervezetében azonban szerepelt a zsidók közjogi
elkülönítése,¹² az indoklás szerint azért, hogy a „zsidóság érdekei [...] ne keveredjenek
össze [...] a nagy népi és nemzeti érdekekkel”.¹³ Az elkülönítés azt jelentette, hogy
a zsidónak minősítettek az általános országgyűlési képviselőválasztások után, külön
„zsidó” listán választhatók volna meg maguk közül parlamenti képviselőiket az orszá-
gos számarányuknak megfelelően (de maximum a „nemzsidó” képviselők 6%-át), és
hasonló módon zajlottak volna a törvényhatósági és községi képviselő-testületi válas-
ztások is. Nem véletlenül írta ekkor lelkesen az *Új Magyarországnak* című szélsőjobb-
oldali napilap, hogy ez az új szabályozás meg fogja változtatni a politikai életét, mert „nem
lesz többé szociáldemokrata párt, nem lesz többé liberális párt”.¹⁴ A tervezetben tehát
benne volt a szélsőjobboldal által is követelt elkülönítés, ugyanakkor e keretben a zsi-
dók választójogát meghagyta. Imrédy Béla miniszterelnök ezt az „engedményt” azzal
indokolta a minisztertanács ülésén, hogy az angolszász hatalmak tiltakoznának az el-
len, ha a zsidók tömegeitől elvonnák a választójogot. A külön népcsoporttá nyilvánítás
azonban magán a kormányon és a kormánypárton belül is komoly vitákat váltott ki.
A kormánytagok közül leginkább Teleki Pál kultusz- és Csáky István külügyminiszter
ellenezte ezt a megoldást, nemcsak azért, mert szerintük a külön zsidó párt és frak-
ció káros hatást gyakorolhatna a parlamentre, de egyben veszélyes precedenst is te-
remtene, mert hasonló jogokat követelhetnének más népcsoportok, például a németek
és a szlovákok is. Utóbbi érv sokat számított 1938–1939-ben, amikor a szomszédná
vált náci birodalom hatása egyre erősödött itthon, illetve a revízió első lépéseivel volt
csehszlovák területeket kapott vissza Magyarország. Végül mind a kormánypártban,

⁹ K. Farkas Klaudia, *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944*, Budapest, Napvilág, 2010, 100–114.

¹⁰ A nemzeti kisebbség jogcímén történő, de szigorú, gettószellemű szegregációs programot részle-
tesen bemutatja K. Farkas Klaudia, id. hely.

¹¹ *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, szerk. Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc,
Budapest, ELTE–Eötvös, 2003, 104–105, 328, 363.

¹² 702. sz. iromány. Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, in
Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, XII, Budapest,
Athenaeum, 1939. 298–303. (5. §.)

¹³ Melléklet a 702. sz. irományhoz. Indoklás, in uo., 304–321. (311.)

¹⁴ Ladányi Andor, A második zsidótörvény, *Századok*, 2013/6, 1423–1459: 1433.

mind a törvényjavaslatot tárgyaló országgyűlési bizottságban Telekiék álláspontja érvényesült, azaz a külön közjogi státus helyett az 1867 előtti „honosság” előírásával korlátozták a zsidónak minősített személyek választójogát.¹⁵ Így végül a már Teleki miniszterelnöksége alatt, 1939. május elején megszületett újabb zsidótörvényben is ez a szabályozás szerepelt.

Az 1939. évi IV. tc. választójogot érintő rendelkezéseinek végrehajtását az annak hatálybalépésével együtt kiadott, május 5-ei 4800/1939. ME sz. rendelet szabályozta. Ez alapján a zsidónak minősített választójogosultnak azt a tényt, hogy a törvény hatálya alá esik, nyolc napon belül be kellett jelentenie az illetékes hatóságnál. A kötelező bejelentés elmulasztása kihágásnak, illetve komoly pénzbüntetéssel járó vétségnek minősült. A bejelentéseket rögzítették az aktuális választói névjegyzékben, a választó neve mellé írt jegyzettel: „1939:IV.t.c. 1. §”. A zsidónak minősített személy nem vesztette el automatikusan a választójogát: ha igazolta, hogy ő maga és (nagy)szülei Magyarországon születtek, akkor szavazhatott. A megfelelő hivatalos iratok benyújtása esetén a választójogosultsági igazolást, az úgynevezett sárga igazolványt az illetékes hivatal adta ki, elutasítás esetén a választásért felelős helyi szerv elnökétől lehetett felülbírálatot kérni. A választáskor a névjegyzékben külön zsidóként megjelöltek csak akkor szavazhattak, ha a sima szavazói igazolvány mellett a külön kapott sárga igazolványt is bemutatták, ugyanakkor ha nem kaptak választójogosultsági igazolást, akkor nem kellett megjelenniük az egyébként kötelező szavazáson.

A jobboldali sajtó azt üzentte a zsidóknak, hogy helyesebb, ha önként lemondanak szavazati jogukról, és azt csak illúzióknak tekintik. Ezzel szemben a liberális és a szociáldemokrata erők, továbbá a zsidó szervezetek többsége a választójog megtartásáért folyó küzdelmet hirdetett, így lényegében a kampányuknak is ez lett a fő témája. (A kivétel Vázsonyi János demokrata párti vezető volt, aki tiltakozásul közéleti passzivitásba vonult.)¹⁶

A zsidótörvény alkalmazását illetően a bonyolult szabályozásnál csak az élet, azaz a gyakorlati megvalósulás volt bonyolultabb, amit Budapest példáján mutatok be. A május 28–29-i választásokig rendelkezésre álló idő rövidege miatt a fővárosban eleve reménytelen volt a pontos és teljes körű megvalósítás, az igazolásokat kiállító előljáráások nem voltak felkészülve valamennyi kérelem elbírálására. Szendy Károly polgármester utólag bevallotta: „nem számítottunk arra, hogy ilyen sok zsidó választópolgár jelentkezik”, de egyben úgy nyilatkozott, hogy a „75 000 külön megjelölt zsidó választó közül 65 000 ügyével foglalkozott az adminisztráció”.¹⁷ További problémát jelentett, hogy az antiszemita által „zsidónak” tartottak köre tágabb volt, mint a tör-

¹⁵ Ladányi, *i. m.*, 1435, 1439–1442; Tilkovszky Loránt, *A magyarországi zsidótörvények, Holocaust Füzetek*, 1996/5, 67–78; 72; L. Nagy Zsuzsa, *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*, Budapest, Akadémiai, 1986, 112–113.

¹⁶ K. Farkas Klaudia, *i. m.*, 220–221, 242–243; L. Nagy Zsuzsa, *i. m.*, 113–114.

¹⁷ *Pesti Napló*, 1939. május 31., 4.

vény által zsidónak minősítettek. Utóbbi esetben az alapmeghatározás („zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait”)¹⁸ alól is voltak kivételek (kit nem kell zsidónak tekinteni), valamint a törvény 2. §-a számos olyan kivételt sorol fel, akik bár zsidónak minősülnek, de a törvény rendelkezéseit, így a választójogosultság korlátozását nem kell rájuk alkalmazni: tűzharcosok, I. világháborús hadifoglyok, hadirokkantak, hadi kitüntettek, hadiözvegyek, hadiárvák, titkos tanácsosok, nyilvános rendes egyetemi tanárok, olimpiai bajnokok stb.

A szavazatszedő küldöttségek előtt tehát sokféle eset fordulhatott elő, amelyeket a fennmaradt szavazóköri jegyzőkönyvek és választási panaszok alapján részben rekonstruálni lehet.¹⁹ Gyakori volt, hogy a küldöttségek egyes tagjai szerint „zsidónak” tartott választó nem esett a törvény hatálya alá vagy kivételezett volt. Nekik így elvileg bejelentést sem kellett tenniük úgymond „zsidóságukról”, ami azonban a szavazáskor konfliktust eredményezhetett. A nevük vagy kinézetük alapján „zsidónak” tartott szavazóknál elsősorban a kormánypárti (Magyar Élet Pártja, MÉP), továbbá a nyilas pártbizalmiak kifogásolták, hogy miért nem szerepel a névjegyzékben a bejegyzés (1939. IV. tc. 1. §), mire a szavazó a kivételezettségére hivatkozott, és bár nem volt kötelező, azt több esetben iratokkal is igazolta. A döntés lényegében a szavazatszedő küldöttség elnökétől függött, hogy elfogadja-e vagy nem a szavazatot, azaz csak a kifogásoltak vagy a visszautasítottak listájára kerül-e a választó. A választás két napján mindkét esetre bőven volt példa, elsősorban a Rassay Károly vezette liberális Polgári Szabadság Párt (PSZP) részéről a választási biztosokhoz benyújtott panaszok tanúsága szerint. Volt, ahol a küldöttség elnöke az általa „zsidónak” tekintett választókat csak a külön sárga igazolással engedte szavazni, függetlenül attól, hogy azok frontharcosoknak, kitüntetteknek, hadirokkantaknak, hadiárvákknak stb. mondták, illetve igazolták magukat.²⁰ Máshol az

...elnök megengedte a M. É. P. azonossági tanújának, hogy oly választóknál, akik szerinte az 1939. 4. t.c. alá eső személyeknek voltak tekinthetők akár külsejüknél, akár nevüknél fogva, azonban ilyen bejelentést nem tettek, közbekiabálhassa a szavazásra bocsátás előtt: »Zsidó«. Elnök ilyen alkalmakkor az ilyen szavazót erélyes hangon figyelmeztette törvényes jelentkezési kötelezettségének elmulasztásával járó büntető szankciókra és habár ezeknek a szavazást megengedte, a jegyző az elnök utasítására nevezetteket a kifogásoltak jegyzékébe vette fel.

¹⁸ 1939. évi IV. tc. 1. §.

¹⁹ Szavazóköri jegyzőkönyvek: BFL IV. 1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. 29–37. doboz; Választási panaszok: BFL IV. 1405. 28. doboz.

²⁰ 132/b. szavazókör.

(Ebben a szavazókörben a kifogásoltak listájára kiugróan sok személy, a szavazók 11%-a került fel, mindegyiküknél a kifogás okaként a „zsidó” megjegyzés szerepelt a hivatalos jegyzőkönyvben.)²¹ Egyszerűbb volt a zsidótörvény hatálya alá eső és magukat igazolt választók helyzete, de esetükben is előfordultak visszaélések. Az egyik szavazókörben „minden egyes jelentkezésre kötelezett választót »zsidó« megjelöléssel hívnak fel [szavazásra] és ezt olyan hangon és temorban cselekszik, ami a választók részére külön vesszőfűtást jelent”. E szavazatszedő küldöttség elnöke a sárga igazolvánnyal rendelkező választóknál kereste a lehetőséget az elutasításra vagy szavazatuk érvénytelenítésére.²² Egy másik szavazatszedő küldöttség elnöke úgy próbálta megakadályozni az igazolt „zsidók” szavazását, hogy tőlük, és csak tőlük arcképes személyazonossági igazolást kért, majd az ellene benyújtott panasz szerint kijelentette: „a zsidókat nem nagyon szeretem, de nem is vagyok nagy ellenségük, de ha egy pajeszos zsidó jön szavazni, még ha szavazati joga rendben van is, akkor sem engedem leszavazni”.²³

Elvileg szintén egyértelmű lett volna a zsidótörvény hatálya alá eső, de külön sárga igazolvánnyal nem rendelkező választók helyzete. Az ő szavazásukat a jogszabályok határozottan tiltották, néhány esetben mégis előfordult, hogy a szavazatszedő küldöttség elnöke megengedte, hogy az ilyen választók más igazolásokat felmutatva és/vagy „saját felelősségükre” leszavazhassanak.²⁴ Olyan esetek is előfordultak, hogy a választót a névjegyzékben a zsidótörvény hatálya alá esőnek minősítették, mégis a kivételezettségére hivatkozva szavazhatott le.²⁵ Végül voltak olyanok, akik nemleges hatósági igazolványt mutattak fel a küldöttségeknek,²⁶ azaz valószínűleg nem értesültek arról, hogy nekik mint a választójogból kizártaknak már nem kell megjelenniük az egyébként kötelező szavazáson.

Mindezek azt mutatják, hogy tág tere nyílt az egyéni megítélésnek, sok múlott a szavazatszedő bizottságok és főleg azok elnökeinek hozzáállásán. „[A] két napos szavazás alatt legtöbbször szóban, de írásban is több olyan panasszal fordultak a választási bizottság elnökéhez, amelyek a zsidótörvénnyel kapcsolatos szavazati jog kérdésében helytelen magyarázatokból adódtak elő” – jellemezte a helyzetet a délpesti (III.) választókerület elnöke a hivatalos központi jegyzőkönyvben. Az ilyen írásbeli pana-

²¹ 79/b. szavazókör. – Ugyanezt a figyelmeztetést, fenyegetést alkalmazta az elnök a 82/b. szavazókörben, ahol 59 fő (a szavazóknak szintén 11%-a) került fel a kifogásoltak listájára „nincs leigazolva” megjegyzéssel.

²² 79/b. szavazókör. – Az elnök visszautasított „zsidó” választókat például külön személyazonosító hiánya vagy kisebb névelírások miatt. Előfordult, hogy szavazás közben egy választó kijött a szavazófülkéből, vagy egy házaspár a fülkéből való kijövetel után egymáshoz szólt, amely esetekben az elnök a titkosság megsértése miatt érvénytelenítette a szavazatukat. Az így elutasítottak száma a szavazókörben 33 fő, a szavazók 4%-a volt.

²³ 154. szavazókör.

²⁴ Például 2/b., 66. és 93. szavazókör.

²⁵ 89. és 157. szavazókör.

²⁶ Például 93. és 157. szavazókör.

szok megoszlása egyenlőtlen volt a három fővárosi választókerület között. Észak-Pestről érkezett a legtöbb panasz (26), túlnyomó többségüket már a választás előtt, az igazolások megszerzésekor is szinte jogvédő irodaként működő Rassay-féle liberális párt adta be a „zsidónak” vélt vagy minősített választók szavazati jogának korlátozása miatt (lásd a fenti példákat). Dél-Pesten már kevesebb a fennmaradt írásbeli panasz (10), inkább a szociáldemokraták nyújtották be azokat, és előfordult, hogy a panasz eredménnyel járt, azaz a korábban elutasított választó végül is leszavazhatott.²⁷ Budán lényegében nem adtak be ilyen panaszokat. Ez természetesen összefüggésben van az izraelita vallású lakosság térbeli megoszlásával, valamint a liberális, kisebb részben a szociáldemokrata párt szavazóbázisának korábban tárgyalt sajátosságaival.²⁸

Ugyanez a sorrend a választókerületek között a visszautasítottak és kifogásoltak összesített számát tekintve. További bontásban a jelentős izraelita lakossággal rendelkező IV–VII. közigazgatási kerületekben volt kiemelkedően magas a külön jegyzékekben szereplők száma: a magasabb társadalmi státusú Belvárosban, Lipót- és Újlipótvárosban inkább a kifogásoltak közé (azaz ők leszavazhattak), a szegényebb részeket is magába foglaló Teréz- és Erzsébetvárosban pedig sokan a visszautasítottak (azaz a nem szavazók) közé kerültek. Mindez arra utal, hogy a diszkriminatív korlátozások jobban sújtották az alacsonyabb státusú csoportokat, ahogy azt is valószínűsíthetjük, hogy nekik már a sárga szavazóigazolvány beszerzéséhez szükséges feltételek (idő, pénz, kapcsolatok) is jóval kevésbé álltak rendelkezésükre.

A fenti komoly problémákat és panaszokat, illetve a kifogásoltak és a visszautasítottak listáit azonban csak mintaként lehet vizsgálni, miután mindezeket láthatóan nem egységes szempontok szerint vezették: ez esetben is az adott szavazatszedő küldöttség felfogásától, precizitásától függött, hogy mi került rögzítésre. Sok helyen például nem is készítettek külön jegyzékeket,²⁹ ahogy Budán a panaszokat nem foglalták írásba (vagy azok nem maradtak fenn). A fenti példák mégis érzékeltetik azt, hogy milyen jelentős szerepet kapott a zsidó választójog korlátozása az egész választási folyamatban; mennyire áthatotta a megkülönböztetés szelleme a szavazást a legalacsonyabb szintekig, e speciális, közéleti nyilvános térben zajló érintkezésekig; ugyanakkor mindezek kapcsán milyen komoly szerepe volt a döntési jogkörrel rendelkező hivatalos személyek nézeteinek és szerepfelfogásainak.

A választójogból a zsidótörvénnyel kizártak számára hivatalos adatot nem, csak eltérő becsléseket találunk a korabeli forrásokban, elsősorban sajtóanyagokban. Utólag azonban ezt más adatból, a nem szavazók számából viszonylag jól megbecsülhetjük. A korabeli hivatalos statisztika ugyanis a választójogosultak számának a még a zsidó-

²⁷ Feiner Oszkár tűzharcos ügye, 226/a. szavazókör.

²⁸ Lásd az 1939. évi választási térképeket, például <http://bpvalaszt.hu/terkep.php?id=58> (letöltve 2016. július 9.).

²⁹ Ezért nem meglepő, hogy összességében a visszautasítottak és kifogásoltak az összes szavazónak csak 1%-át teszik ki.

törvény előtt, 1938-ban összeállított névjegyzék adatát vette, így a kizárt zsidókat a választójogosult nem szavazók táborában találjuk meg a statisztikában. Magához a becsléshez két feltételt kell előzetesen elfogadni közvetett bizonyítékok alapján. Elsőként azt, hogy a „távolmaradás” fő oka a zsidótörvény miatti kizárás volt. Ezt alátámasztja, hogy ha a választás részletes adatait nézzük, akkor a részvételi arány és az izraelita lakosság aránya között szoros összefüggés van. Budapesten a statisztika szerint az V–VII. kerületekben a választói névjegyzékbe felvetteknek csak 71%-a, a Belvárosban (IV.) és Józsefvárosban (VIII.) 80-82%-a, míg más kerületekben 85-90%-a ment el szavazni.³⁰ Ugyanez igaz az ország többi részére is, mert összesítve a fővárosban, illetve a városokban egyértelműen alacsonyabb volt a részvétel (81,5 és 85%), mint a többi, megyei területen (90%).³¹ A másik előfeltevés ehhez kapcsolódva az, hogy valószínűleg nemcsak vidéken, hanem mindenhol igen magas, 90%-ot is meghaladó lehetett a tényleges részvételi arány. Ehhez tudni kell, hogy a titkos szavazás kötelező jellegét komolyan vették a Horthy-korszak tekintélyelvű rendszerében, azaz a titkos választástól csak igazolással lehetett büntetlenül távol maradni. Amikor például a fővárosban egy új összeírás és ennek köszönhetően pontos névjegyzék alapján tartották meg a helyi választást 1930-ban, akkor a jogosultak 93%-a szavazott.³² Ugyanakkor ennél is magasabb, a 100%-hoz közelítő részvételi arány már nem valószínű, ahogy ilyenre a korszak korábbi választásainak adatai sem utalnak.

Mindebből az következik, hogy ha a fentiek alapján 92% körüli tényleges részvételi arányt valószínűsítünk, akkor a zsidótörvénnyel kizártak számát Budapesten az összes jogosultak kb. 10%-ára, azaz kb. 35 ezer főre, országosan pedig 3-4%-ra, azaz kb. 80-100 ezer főre becsülhetjük.³³ Ezek az adatok megegyeznek egyes források számával, a fővárosban például Szendy Károly polgármesternek a választás utáni bejelentése szerint a névjegyzékben külön megjelölt 75 ezer zsidó választó közül 41 569 fő kapott igazolást, így a zsidónak minősítettek közel fele, mintegy 35 ezer fő veszítette el a választójogát.³⁴ Ennél sokkal rosszabb is lehetett a helyzet az ország egyes részein, a sajtótudósítások szerint például Pest megyében, ahol akkor az alispán a közismerten antiszemita Endre László volt. Az előbbinél magasabb korabeli és utólagos kizárási

³⁰ Lásd <http://bpvalaszt.hu/tablazat.php?year=1939p> (letöltve 2016. július 9.). Az 1930-as évek korábbi fővárosi választásain viszont csak kismértékű eltérések voltak a részvételi arány fővárosi átlagától a közigazgatási kerületekben (± 3 százalékpont).

³¹ Hubai László, *Magyarország XX. századi választási atlasza*, CD-ROM, Budapest, Napvilág, 2001.

³² Lásd <http://bpvalaszt.hu/tablazat.php?year=1930tvh> (letöltve 2016. július 9.). A megfelelő, „friss” névjegyzék azonban nem volt túl gyakori a Horthy-korszak választásain.

³³ A választói névjegyzékben szereplőknek végül is országos összesítésben 89%-a, a fővárosban 81,5%-os szavazott le.

³⁴ Szendy Károly válasza május 30-án a pénzügyi bizottság ülésén és május 31-én a fővárosi közgyűlésen, *Fővárosi Közlöny*, 1939. június 23., 933; 1939. június 30., 951.

számok (pl. 60 ezer fő csak Budapesten, és 150, sőt 200 ezer fő országosan)³⁵ azonban valószínűleg nem megalapozottak.

Ettől függetlenül a zsidónak minősített választók jó részének politikai jogfosztása, a „zsidókérdés” folyamatos napirenden tartása, és további korlátozó intézkedések is jól mutatják, hogy az 1939-es választáson a hatalmi elit – a szélsőjobboldal elleni közismert intézkedések mellett – egyáltalán nem adta fel a liberális ellenzék kiszorításának célját, ahogy a szociáldemokraták ellehetetlenítéséért folytatott küzdelmét sem. Mindez közvetetten elősegítette, hogy a szélsőjobboldali ellenzék választási sikere még nagyobb legyen.

Végül az 1939. évi választáson kizártak számát és arányát érdemes összehasonlítani egy későbbi forrással, egy 1941 őszi belügyminisztériumi irattal, amely a zsidótörvény közjogi rendelkezéseinek végrehajtását összesítette.³⁶ Ebben az összesítésben a zsidótörvény miatt választójogukat elvesztők aránya akkor már jóval nagyobb mértéket mutat: a különböző (törvényhatósági és megyei) városokban több mint 90%-ot. Budapesten – ahogy korábban bemutattam – a 75 ezer érintettből 1939-ben még csak kb. 35 ezer vesztette el jogosultságát, míg az 1941-es forrás szerint a kizártak száma már több mint 71 ezer fő (94%) volt. Mi történt közben? Bár 1939-ben a választás előtt a zsidónak minősítettek számára igen rövid idő állt rendelkezésre az előírt igazolás megszerzésére, sajátos módon ugyanez a részletes hivatali ellenőrzés lehetőségét is korlátozta. A választás után, úgymond „nyugodtabb” körülmények között rögtön megkezdődött, pontosabban folytatódott a következő évre szóló választói névjegyzékek kiigazítása (ezt egyébként előtte és utána is minden évben elvégezték), és az ezt elrendelő jogszabályok kiemelt hangsúlyt helyeztek a zsidótörvény előírásainak teljes betartására. Hasonlított ez a folyamat a másfél évtizeddel korábbi eseményekhez, akkor az 1922-es bethleni, más típusú választójogi korlátozásokat a hivatali adminisztráció még nem tudta teljesen megvalósítani az ugyanazon évben, pár hónappal későbbi parlamenti választáson. A következő években azonban a részletes és alapos ellenőrzéssel bepótolta a hiányt, így a nem változó szabályok ellenére a választójogosultak száma és aránya alacsonyabb lett az újabb, 1926. évi választáson.³⁷ Ehhez hasonló módon 1939 nyaratól a részletes és a következő években politikai okokból is nyilván fokozatosan szigorodó ellenőrzés szinte teljessé tette a zsidónak minősítettek politikai jogfosztását, amely ellen az érintettek már szinte semmit sem tehettek.

³⁵ *Pesti Napló*, 1939. május 27., 2; *Népszava*, 1939. május 27., 5; L. Nagy Zsuzsa, *i. m.*, 112; Pintér István, A kényszerpályára szavazó ország – 1939, in *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*, szerk. Földes György–Hubai László, Budapest, Napvilág, 2010, 181–215: 200. – Országosan kb. 100 ezer zsidó kizárról ír (forrás nélkül) Hubai László, Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947), *Társadalmi Szemle*, 1998/7, 105–117: 108.

³⁶ Karsai László, A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944, *Századok*, 138(2004)/6, 1285–1304: 1298.

³⁷ Kovács Alajos, *A magyar választójogi reformok számszerű hatása*, Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1925, 18–19; Hubai László, *Magyarország XX. századi választási atlasza....*, id. kiad.